

Η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην οικονομική κρίση και η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

11/2016

Ιωάννα Χριστοδουλάκη

Υποψήφια διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πανεπιστήμιο της Βοστώνης, Νεοελληνική Φιλολογία,
Πολιτικές Επιστήμες, Κοινωνιολογία, Εκπαίδευση

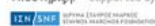

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ
CRISIS ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ
OBSERVATORY

Πρωτοβουλία: Initiated by:

Υποστηρίζει: Supported by:

Copyright © 2016

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (ΕΛΙΑΜΕΠ)¹ & Ιωάννα Χριστοδουλάκη

Λεωφ. Βασιλίσσης Σοφίας 49, 10676, Αθήνα

Τηλ: (+30) 210 7257110-1, fax: (+30) 210 7257114,

e-mail: eliamep@eliamep.gr,

url: www.eliamep.gr

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην οικονομική κρίση και η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

της Ιωάννας Χριστοδουλάκη

Η Ιωάννα Χριστοδουλάκη αποφοίτησε το 2009 από το τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, όπου ειδικεύτηκε στη Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών στις Πολιτικές Επιστήμες, με εξειδίκευση στις Ευρωπαϊκές και Δημόσιες Πολιτικές, και την Κοινωνιολογία, με εξειδίκευση στην Κοινωνική Οργάνωση και Κοινωνική Μεταβολή, από το Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2011 και 2014, αντίστοιχα. Το ερευνητικό της έργο εστιάστηκε στη μελέτη της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας και της εκπαιδευτικής πολιτικής, ενώ επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της επίδρασης των διεθνών οργανισμών (ΕΕ και Συμβούλιο της Ευρώπης) στην ελληνική πολιτειακή παιδεία, και την παγκόσμια διάσταση στην εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη. Από το 2013 υπήρξε ερευνήτρια στο Παιδαγωγικό τμήμα του Πανεπιστημίου της Βοστώνης στο πρόγραμμα για τη Διδασκαλία και Διαμόρφωση του Αναλυτικού Προγράμματος εστιάζοντας στην εκπαίδευση για τη δημοκρατία και την πολιτική συμμετοχή, ενώ μελέτησε θεωρίες και μοντέλα ηγεσίας. Είναι υποψήφια διδάκτωρ του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Βοστώνης, και η έρευνά της εστιάζεται στον τομέα της πολιτικής κοινωνιολογίας. Στα ερευνητικά της ενδιαφέροντα συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, ζητήματα πολιτικής οικονομίας, δημοκρατικής διακυβέρνησης και πολιτικής συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

¹ Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν υιοθετεί ως ίδρυμα πολιτικές θέσεις. Καταβάλλει μάλιστα προσπάθεια να παρουσιάζονται στα πλαίσια των εκδηλώσεων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Υπό το πρίσμα αυτό, οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται στις σειρές του θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του ιδρύματος, του διοικητικού συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Λέξεις Κλειδιά:	4
Είναι η Ευρωζώνη Βέλτιστη Οικονομική Ζώνη;.....	5
Η απάντηση της Ευρώπης στην Ευρωπαϊκή κρίση δημοσίου χρέους	8
Μέτρα για την αντιμετώπιση της Ευρωπαϊκής κρίσης δημοσίου χρέους	12
Το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	14
Οι Κοινωνικές και Οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης	17
Συμπεράσματα	19
Βιβλιογραφία.....	21

Περίληψη

Η μελέτη αυτή επικεντρώνεται στην Ευρωπαϊκή κρίση χρέους και επιχειρεί την επισκόπηση της θεσμικής αρχιτεκτονικής της Ευρωζώνης. Η πιο πρόσφατη βιβλιογραφική επισκόπηση καταδεικνύει ότι ο θεσμικός σχεδιασμός της ζώνης του ευρώ έχει ενδημικές αδυναμίες οι οποίες επιδεινώθηκαν με την έναρξη της Ευρωπαϊκής κρίσης χρέους γενικά, και την ελληνική κρίση ειδικότερα. Στην παρούσα μελέτη προβάλλεται το επιχείρημα ότι οι δομικές αδυναμίες των Ευρωπαϊκών θεσμών είχαν σημαντικές επιπτώσεις για τη δημοκρατική νομιμότητα της Ένωσης, κυρίως ως αποτέλεσμα των μεταγενέστερων μέτρων που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης. Ποιες είναι οι εγγενείς αδυναμίες της Ευρωζώνης που έγιναν περισσότερο ορατές με το ξεκίνημα της οικονομικής κρίσης; Πώς τα μέτρα που ακολούθησαν για την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης βαθαίνουν το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης; Το άρθρο εστιάζει στην αρχιτεκτονική του ενιαίου νομίσματος και υπογραμμίζει τις ελλείψεις σχεδιασμού και τα προβλήματα που προέκυψαν με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης. Η παρούσα έρευνα συνιστά ότι μερικές από τις εγγενείς αδυναμίες της Ευρωζώνης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της, αφορούν στο δεσμευτικό χαρακτήρα των κανόνων και την άκαμπτη επιμονή στην εφαρμογή τους, που φαίνεται να περιορίζουν τα περιθώρια ελιγμών σε σχέση με την ικανότητα των Ευρωπαίων ηγετών να μεταστρέφουν την πολιτική πλεύση τους όταν οι περιστάσεις το καλούν. Οι λόγοι που ενίοτε οδηγούν στην αδυναμία εύρεσης βέλτιστων λύσεων συνδέεται, επίσης, με τον ατελή χαρακτήρα της νομισματικής ένωσης, ελλείπει μιας πολιτικής και δημοσιονομικής ένωσης, το γεγονός ότι η Ευρωζώνη δε συνιστά βέλτιστη οικονομική ζώνη, και τέλος, την ετερογένεια και τις διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις των Ευρωπαϊκών κρατών. Συμπεραίνεται ότι τα μέτρα που ελήφθησαν ως απάντηση στην κρίση είχαν ως αποτέλεσμα να τεθεί σε κίνδυνο η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και, τέλος έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη γενικότερη αποτελεσματικότητα της ΕΕ να ανταποκρίνεται στις ανησυχίες και τις ανάγκες των πολιτών της ξεκινώντας με τις ιδιαίτερες ανάγκες της Ελλάδας. Απουσία δημοκρατικής νομιμοποίησης των εκάστοτε μέτρων, η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνεχίσει να τίθεται υπό αμφισβήτηση. Η αποκατάσταση της σταθερότητας στην Ευρωζώνη θα απαιτήσει συντονισμένες προσπάθειες για την εύρεση δίκαιων και ισότιμων λύσεων για τα κράτη μέλη, κυρίως μέσω της ισχυροποίησης των μηχανισμών προστασίας της Ευρωζώνης. Ωστόσο, η μείωση του δημοκρατικού ελλείμματος θα απαιτήσει τα κράτη να συμμετέχουν ισότιμα στη λήψη αποφάσεων για τους οικονομικούς και πολιτικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Λέξεις Κλειδιά:

Ευρωπαϊκή οικονομική κρίση, μέτρα, Ελλάδα, δημοκρατικό έλλειμμα, Ευρωπαίοι πολίτες

Είναι η Ευρωζώνη Βέλτιστη Οικονομική Ζώνη;

Ο Robert Mundell έθεσε τα θεμέλια για τη θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Ζώνης. Στο πιο σημαντικό του έργο, ο Mundell ασχολήθηκε με το τι κάνει μια νομισματική ένωση να επιτρέπει ταυτόχρονα «την πλήρη απασχόληση και τη σταθερότητα των τιμών».

Πολλοί μελετητές έχουν αναρωτηθεί κατά πόσο η Ευρωζώνη αποτελείται από κράτη μέλη που σχηματίζουν Βέλτιστη Οικονομική Ζώνη, συχνά σε σχέση με την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης. Ο Paul Krugman ισχυρίζεται ότι «αυτή η θεωρία υπέδειξε ότι υπάρχουν σοβαρά προβλήματα σχετικά με το πρότζεκτ του ευρώ», και εξηγεί ότι η θεωρία καθαυτή χρησιμοποιείται για να καταδείξει τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τα μειονεκτήματα του κοινού νομίσματος, όσον αφορά «την ισορροπία μεταξύ αυτών των πλεονεκτημάτων και του ενδεχόμενου κόστους».

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που έπληξε την Ευρώπη το 2008, μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers στις Ηνωμένες Πολιτείες, ήρθε ως υπενθύμιση για να επισημάνει ένα ατελές σχέδιο για μια Ευρωπαϊκή οικονομική και πολιτική ένωση. Όπως το θέτει ο De Grauwe, η κρίση στην Ευρωζώνη είναι μια υπαρξιακή κρίση, η οποία ανάδειξε την πολιτική οικονομία του ευρώ και τη διαχείριση της κρίσης στην Ευρωζώνη.

Πιο συγκεκριμένα, η κρίση αποκάλυψε χρόνιες δομικές αδυναμίες, όπως την απουσία μιας οικονομικής ένωσης, μιας ένωσης για τον προϋπολογισμό, και μια πολιτική ένωση, όπως και την αυστηρή προσκόλληση με τους υπάρχοντες κανόνες, οι οποίοι περιορίζουν την πολιτική ευελιξία σε σχέση με τη διαχείριση της κρίσης, την ύπαρξη μη ισχυρών θεσμών, και τη μειωμένη ικανότητα άσκησης πολιτικής ηγεσίας. Επίσης, όπως υποστηρίζει, η δημιουργία του ενιαίου νομίσματος κατέστη δυνατή μέσω της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε πολιτικούς στόχους και οικονομικές πραγματικότητες (De Grauwe 2013).

Ο De Grauwe εντοπίζει τις διαρθρωτικές αδυναμίες της Ευρωζώνης στη βιβλιογραφία για τη θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Ζώνης. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν πληροί τα κριτήρια για μια Βέλτιστη Οικονομική Ζώνη που θα της επέτρεπε να διαχειριστεί αποτελεσματικά ασύμμετρα οικονομικά σοκ. Ένας από τους όρους της θεωρίας των Βέλτιστων Νομισματικών Ζωνών λέει ότι τα κράτη δεν θα πρέπει να υπόκεινται σε αποκλίνουσες οικονομικές τάσεις στις οποίες έχουν δυσκολία προσαρμογής. Η δεύτερη προϋπόθεση ακολουθεί σχεδόν από την πρώτη και αναφέρεται στο περιθώριο ευελιξίας που τα κράτη θα πρέπει να κατέχουν σχετικά με τις αγορές αγαθών και την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού τους. Τέλος, εξίσου σημαντικό είναι ότι η νομισματική ένωση πρέπει να έχει κάποια δημοσιονομική βάση, δηλαδή, ότι μια νομισματική ένωση θα πρέπει ταυτόχρονα να είναι μια δημοσιονομική ένωση. Αυτή η τρίτη προϋπόθεση είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα κράτη που είναι επιρρεπή σε ασύμμετρα οικονομικά σοκ (De Grauwe: 2013).

Σε έναν ορισμό του ο Eichengreen υποστηρίζει ότι "η Βέλτιστη Οικονομική Ζώνη είναι μια οικονομική μονάδα που αποτελείται από τις περιοχές που επηρεάζονται από τις οικονομικές αναταραχές συμμετρικά και μεταξύ των οποίων η απασχόληση και άλλες μορφές παραγωγής ρέουν ελεύθερα (Eichengreen, 1991: 1). Ωστόσο, οι οικονομικές δυνατότητες των Ευρωπαϊκών κρατών –μελών διέφεραν, ενώ μερικά από αυτά ήταν καλύτερα προετοιμασμένα να αντιμετωπίσουν ασύμμετρα σοκ από ότι άλλα. Η νομισματική ενοποίηση θα μπορούσε να είναι ένα εφικτό σχέδιο, εάν αυτός ο όρος πληρούνταν.

Για παράδειγμα, όπως επισημαίνει ο Crum, ενώ η βιομηχανία και οι κατασκευές συνεισφέρουν λιγότερο από το 20 τοις εκατό της ελληνικής και γαλλικής οικονομίας, οι τομείς αυτοί αποδίδουν το 30 τοις εκατό της γερμανικής οικονομίας. Επίσης, ενώ η λιανική αγορά και οι προσωπικές υπηρεσίες αποδίδουν περισσότερο από το ένα τέταρτο της ελληνικής οικονομίας, η συμβολή αυτή δεν υπερβαίνει το 15 τοις εκατό στη Γερμανία. Χαρακτηριστικά, από τις δομικές αυτές διαφορές προκύπτουν σημαντικές αποκλίσεις στα επίπεδα ανάπτυξης, αλλά και σε σχέση με το συγχρονισμό του οικονομικού κύκλου» (2013: 617). Συνεπώς, καθότι τα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να διαφέρουν σημαντικά, αντίστοιχα θα πρέπει να διαμορφώνονται πολιτικές που λαμβάνουν υπ' όψιν τις διαφορές αυτές. Οι οικονομικές αποκλίσεις μπορεί να οφείλονται σε πολλούς παράγοντες, κυρίως σε αυτούς που διαμορφώνουν τις ξεχωριστές ταυτότητες των εθνών-κρατών και αφορούν τις πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές τους παραδόσεις (2013).

Η Schmidt υπογραμμίζει, επίσης, ότι η δομή της Ευρωζώνης αποτελούσε πρόβλημα από μόνη της. Εστιάζοντας κυρίως στη σταθερότητα των τιμών, το αποτέλεσμα της νομισματικής πολιτικής θα μπορούσε να συνιστά περισσότερο απόκλιση αντί σύγκλιση. Τέλος, η απουσία μιας χρηματοπιστωτικής ένωσης, και ιδιαίτερα η έλλειψη μιας άρτιας ομάδας κινδύνου και μηχανισμών προστασίας (Schmidt 2014), καθιστούσαν ακόμα πιο επισφαλή την ορθή της λειτουργία.

Η McNamara εστιάζει στην ιστορία της Βέλτιστης Οικονομικής Ζώνης για να παρουσιάσει δύο θεωρίες για τις νομισματικές ενώσεις, και να θέσει δύο σημαντικά ερωτήματα. Πρώτον, ρωτά ποιοι είναι οι καθοριστικοί παράγοντες για μια επιτυχή νομισματική ένωση και το δεύτερο, τι είναι αυτό που κάνει ένα ενιαίο νόμισμα τη βέλτιστη επιλογή για διαφορετικές οικονομικές περιφέρειες; Η πρώτη είναι η θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Ζώνης, πράγμα που σημαίνει ότι όταν τα κράτη συμφωνούν να ενταχθούν στο ίδιο νόμισμα, χάνουν κάποια αυτονομία σχετικά με τη λήψη οικονομικών αποφάσεων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η έννοια της οικονομικής συμμετρίας, την οποία υπογραμμίζει η McNamara προσθέτοντας ότι η νομισματική ένωση απειλείται περισσότερο όταν μία μη αναμενόμενη οικονομική δυσκολία χτυπάει κάποιες περιοχές περισσότερο από άλλες (2014: 3). Η ιδανική μορφή νομισματικής ενοποίησης είναι αυτή όπου οι εσωτερικές προσαρμογές είναι εφικτές και αποτελεσματικές εντός της Ένωσης (2014).

Επισημαίνει, επίσης, ότι καθοριστικό ρόλο στη θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Ζώνης παίζει τόσο η απασχόληση όσο και η κινητικότητα των κεφαλαίων και η ελεύθερη κυκλοφορία τους μπορεί να εγγυηθεί τη δυνατότητα των εσωτερικών προσαρμογών. Μια δεύτερη προσέγγιση βλέπει το νόμισμα ως ένα πολιτικό ζήτημα. Αυτό σημαίνει ότι οι νομισματικές ενώσεις πρέπει να έχουν πολιτική, κοινωνιολογική και πολιτιστική βάση, και θεωρεί ότι οι άνθρωποι είναι ορθολογικά καθώς και συναισθηματικά όντα (McNamara 2014).

Παράλληλα, μία λιγότερο γνωστή, αλλά αποκαλυπτική ιστορική λεπτομέρεια είναι ότι στις αρχές του 1990 για τη χάραξη πολιτικής υποτίθεται ότι οι απότομες παύσεις των εισροών κεφαλαίων και η επακόλουθη κρίση στα ισοζύγια, η οποία στις αναπτυσσόμενες χώρες είχε συχνά επισπεύσει τα προβλήματα φερεγγυότητας της κυβέρνησης- δε θα ήταν ζήτημα εντός της ζώνης του ευρώ, επειδή το ενιαίο νόμισμα θα εξάλειφε τον κίνδυνο των συναλλαγματικών ισοτιμιών (Braun, 2013: 12).

Η απόφαση αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στο συνολικά αισιόδοξο κλίμα που επικρατούσε σχετικά με το ενιαίο νόμισμα. Ωστόσο, όπως έχει σημειωθεί: "αυτή η πεποίθηση ήταν τόσο ισχυρή που από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ εξαιρούνταν ρητώς τα μέλη της ζώνης του ευρώ από την παροχή βοήθειας για το ισοζυγίο πληρωμών της ΕΕ δυνάμει του άρθρου 143 της Συνθήκης, το οποίο αργότερα έθεσε όρια στη ζώνη του ευρώ σε σχέση με τη δυνατότητα παροχής άμεσης οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα" (Merler και Pisani-Ferry 2012, 3-4) (Braun, 2013: 12).

Η δημιουργία ενός ενιαίου νομίσματος υποτίθεται ότι θα ενίσχυε τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ως εκ τούτου, την ενίσχυση του ρόλου της ΕΕ ως πολιτικής και οικονομικής δύναμης στον κόσμο. Αντ' αυτού, καθώς η διαχείριση της κρίσης κατέστη ολοένα και πιο δυσχερής, η σταθερότητα, η αποτελεσματικότητα και η νομιμοποίηση της Ευρωζώνης δοκιμάστηκαν σημαντικά.

Η απάντηση της Ευρώπης στην Ευρωπαϊκή κρίση δημοσίου χρέους

Πέρα από την έλλειψη σταθερών βάσεων για τη δημιουργία μιας αξιόπιστης και βιώσιμης νομισματικής ένωσης, οι δομικές ανεπάρκειες της Ευρωζώνης ήταν ακόμα ένα πρόβλημα. Η ελλειμματική θεσμική αρχιτεκτονική του ενιαίου νομίσματος κατέστη φανερή με την έναρξη της ελληνικής κρίσης. Με την ελληνική οικονομία να έχει υποστεί τα πιο βαριά πλήγματα, σε σύγκριση με άλλα Ευρωπαϊκά κράτη, η χώρα λειτούργησε ως «αποδιοπομπαίος τράγος» για τα χρονίζοντα θεσμικά προβλήματα της Ευρώπης.

Σίγουρα, η Ελλάδα έπρεπε να ασχοληθεί με το υψηλό δημόσιο χρέος της, το οποίο υπήρξε, μεταξύ άλλων, το αποτέλεσμα χρόνιων οικονομικών, πολιτισμικών και πολιτικών παραγόντων. Πολλοί μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι η οικονομική κρίση είναι επίσης «πολιτική κρίση» (Lyrintzis, 2011: 11) ή διατυπωμένο διαφορετικά, «κρίση κράτους» (Διαμαντούρος, 2012: 9). Ο Διαμαντούρος αναφέρει ότι παρά τον εξωτερικό χαρακτήρα των όρων οικονομικής πολιτικής, «η ανάγκη για ενδοσκόπηση, η αναζήτηση λογοδοσίας, και η απόδοση ευθυνών σε εθνικούς δρώντες δε θα πρέπει να παραληφθεί (Διαμαντούρος, 2013: 210).

Στην ίδια γραμμή, πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η παρούσα κρίση είναι αποτέλεσμα τόσο εξωγενών όσο και ενδογενών παραγόντων, ενώ οι τελευταίοι μπορεί να αποδίδονται στην πολιτική κουλτούρα της χώρας. Συνοπτικά, μεταξύ των στοιχείων που διαμορφώνουν ιστορικά την πολιτική κουλτούρα της Ελλάδας είναι:

«η προσωποποίηση των θεσμών και ο προσωποπαγής χαρακτήρας των κοινωνικών σχέσεων, η ατυπία των ρόλων, η γενική ατροφία της κοινωνίας των πολιτών, η ατομική σύλληψη του δημοσίου, η εννόηση του δικαιώματος του προνομίου, οι αμυντικές στάσεις απέναντι στον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και ο χαμηλός δείκτης διαπροσωπικής εμπιστοσύνης είναι μερικές από τις βασικότερες παραμέτρους της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, οι οποίες βαρύνονται σημαντικά από τη βυζαντινή επιλεκτική παράδοση. Από τις περισσότερες μελέτες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας διαπιστώνεται ότι παρόλο που τα ποσοστά πολιτικού ενδιαφέροντος παραμένουν υψηλά, δεσπόζει μια εργαλειακή σύλληψη της πολιτικής που συνοδεύεται πολλές φορές από μια μοιρολατρική αυτοδικαιωτική επίκληση του τύπου “τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει και τα παρόμοια”» (Δεμερτζής, 1993: 49).

Αλλά αυτή η εξήγηση, αν και εύλογη, δεν φαίνεται επαρκής για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων όσον αφορά το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο βρέθηκαν και άλλες χώρες, όπως η Ιρλανδία και η Πορτογαλία, που επίσης ζήτησαν και έλαβαν οικονομική βοήθεια από τη λεγόμενη Τρόικα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 2010 και το 2011 αντίστοιχα.

Όπως σημειώνει ο Blyth: “η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Ελλάδα και η Ισπανία (οι χώρες των PIGS της Ευρώπης) έχουν εφαρμόσει σκληρά μέτρα λιτότητας, δεδομένου ότι η οικονομική κρίση έπληξε τις χώρες το 2008” (Blyth 2013: 4). Κάθε μία από αυτές είχε τα δικά της προβλήματα να αντιμετωπίσει: «το φουσκωμένο χρέος στο δημόσιο τομέα για την Ελλάδα, ο υπερχρεωμένος ιδιωτικός τομέας για την Ισπανία, η έλλειψη ρευστότητας για την Πορτογαλία και την Ιταλία, και η αφερεγγυότητα των τραπεζών της Ιρλανδίας” (Blyth 2013: 4).

Ξαφνικά, αφού η ανησυχία για το ελληνικό δημόσιο χρέος εξαπλώθηκε σε ευρεία κλίμακα, αποκαλύφθηκε ότι όλο και περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες αντιμετώπιζαν σοβαρά ελλείμματα. Ο De Grauwe εστιάζει στο ρόλο που οι χρηματοπιστωτικές αγορές έπαιξαν για την όξυνση της κρίσης, πρώτον, λόγω της αδυναμίας τους να προβλέψουν την κρίση που ερχόταν, και δεύτερον, λόγω των υπερβολικών αντιδράσεων απέναντι στην κρίση όταν αυτή έλαβε χώρα: “έχοντας αποτύχει τόσο οικτρά στην πρόβλεψη μιας κρίσης δημόσιου χρέους, βρέθηκαν σε μια φρενήρη αναζήτηση για πιθανές άλλες κρίσεις κρατικών ομολόγων. Εντόπισαν την Ελλάδα και άλλες χώρες της Ευρωζώνης με υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, και ξεκίνησε η διαδικασία υποβάθμισης. Αυτό με τη σειρά του οδήγησε σε σημαντική αύξηση των επιτοκίων των κρατικών ομολόγων στις χώρες που είχαν ‘επισκεφθεί’ οι οίκοι αξιολόγησης” (De Grauwe 2009: 2).

Ο De Grauwe καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε από το γεγονός ότι η ΕΚΤ βάσισε τις αποφάσεις της στις αξιολογήσεις που παρέχονταν από τους οίκους αξιολόγησης για να αποδεχθεί ασφαλίσεις από άλλες τράπεζες της Ευρωζώνης. Οι εξελίξεις αυτές φανερώνουν πώς η κρίση από τοπική εξελίχθηκε σε συστημική (2009).

Όπως έγινε φανερό στη συνέχεια, δεν υπήρχαν μηχανισμοί αντιμετώπισης κρίσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση ή ειδικές διατάξεις που θα επέτρεπαν στην ΕΕ να αναλάβει άμεση δράση για την άμβλυνση των αρνητικών επιπτώσεων στις χώρες που είχαν πληγεί περισσότερο από την κρίση, όπως η Ελλάδα. Γιατί συνέβη αυτό; Γιατί οι Ευρωπαίοι ηγέτες επέδειξαν βραδύτητα αντίδρασης απέναντι στην ελληνική κρίση; Μια πειστική εξήγηση μπορεί να βρεθεί στις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ και ιδίως το άρθρο 125 της Συνθήκης της Λισαβόνας, το οποίο ορίζει ρητά ότι:

Άρθρο 125

(πρώην άρθρο 103 της ΣΕΚ)

1. Η Ένωση δεν ευθύνεται για τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν οι κεντρικές κυβερνήσεις, οι περιφερειακές, τοπικές ή άλλες δημόσιες αρχές, άλλοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου ή δημόσιες επιχειρήσεις των κρατών μελών, ούτε τις αναλαμβάνει, με την επιφύλαξη των αμοιβαίων χρηματοοικονομικών εγγυήσεων για την από κοινού εκτέλεση ενός συγκεκριμένου έργου. Κανένα κράτος μέλος δεν ευθύνεται για τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν οι κεντρικές κυβερνήσεις, οι περιφερειακές, τοπικές ή άλλες δημόσιες αρχές, άλλοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου ή δημόσιες επιχειρήσεις άλλου

κράτους μέλους, ούτε τις αναλαμβάνει, με την επιφύλαξη των αμοιβαίων χρηματοοικονομικών εγγυήσεων για την από κοινού εκτέλεση ενός συγκεκριμένου έργου.

2. Εάν προκύψει ανάγκη, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας μετά από πρόταση της Επιτροπής και μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, μπορεί να προσδιορίσει τους όρους για την εφαρμογή των απαγορεύσεων των άρθρων 123 και 124 καθώς και του παρόντος άρθρου (Η Συνθήκη της Λισαβόνας).²

Η Γερμανία είχε εκφράσει ισχυρή θέληση ως προς τη διατήρηση των κανόνων κατά κύριο λόγο ως μια στάση δηλωτική της πολιτισμικής παράδοσης της χώρας, αλλά και λόγω κοινών φόβων, ότι βοηθώντας την Ελλάδα θα προκαλούσε διαδοχική εξάρτηση (path dependency), η οποία θα μπορούσε να προκαλέσει τελικά μια βαθιά αλλαγή στους κανονισμούς της ΕΕ. Όπως έχει υποστηριχθεί: “για να είμαστε δίκαιοι, πρέπει να σημειώσουμε ότι οι διαδοχικές γερμανικές κυβερνήσεις όλων των πεποιθήσεων είχαν σταθερά υποστηρίξει όλα αυτά τα χρόνια ότι, αν οι περιστάσεις ποτέ το καλέσουν, θα σεβαστούν τη ρήτρα μη διάσωσης” (Αργυρού και Τσουκαλάς: 2011).

Ως εκ τούτου, ήταν λογικό, αρχικά τουλάχιστον, ότι οι Ευρωπαίοι εταίροι θα απείχαν από την ανάληψη δράσης για την ελάφρυνση των οικονομικών βαρών της Ελλάδας. Πηγαίνοντας ενάντια στην συνθήκη “θα θεωρούνταν ως αλλαγή στην μακρόχρονη γερμανική πολιτική προκαλώντας τον ηθικό κίνδυνο η Ελλάδα και άλλες χώρες να αποθαρρυνθούν από την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων, εντατικοποιώντας με αυτό τον τρόπο την παρούσα κρίση και κάνοντας τις μελλοντικές κρίσεις πιο πιθανές” (Αργυρού και Τσουκαλάς: 2011).

Ωστόσο, εκ των υστέρων, η απόφαση για τη διατήρηση της “ρήτρας μη διάσωσης” κρίθηκε ότι βασίστηκε σε λανθασμένες εκτιμήσεις. Όπως φάνηκε, “οι αγορές δεν είχαν ποτέ πιστέψει στη ρήτρα μη διάσωσης και είχαν ακόμη ποντάρει στην οικονομική κρίση, για τα ελληνικά και άλλα ομόλογα της ΟΝΕ υπολογίζοντας σε ένα σχέδιο διάσωσης” (Αργυρού και Τσουκαλάς: 2011).

Η ΕΚΤ θα μπορούσε να έχει βοηθήσει με την παροχή ρευστότητας στις αγορές κρατικών ομολόγων της Ευρωζώνης, ενώ θα όφειλε να ενεργήσει ως κεντρική τράπεζα με απεριόριστη ικανότητα να τυπώνει νόμισμα. Ωστόσο, οι συνέπειες αυτής της αδράνειας, ώθησαν τελικά την ΕΚΤ να ενεργήσει επιτέλους ως δανειστής έσχατης προσφυγής τον Σεπτέμβριο του 2012 (De Grauwe 2013).

Όπως παρατηρεί ο Majone, “αυτό που προκαλεί έκπληξη είναι η παντελής έλλειψη σχεδίων έκτακτης ανάγκης σε περίπτωση εσωτερικών ή εξωτερικών σοκ. Μια συνέπεια αυτής της αποτυχίας της διαχείρισης κρίσεων υπήρξε για πρώτη φορά η άρνηση να γίνει αποδεκτή η σοβαρότητα του προβλήματος, και στη συνέχεια η απότομη μετάβαση από τη συνολική αισιοδοξία του παρελθόντος σε ένα κλίμα καταστροφολογίας” (2012: 2). Παρόλα αυτά, “η ικανότητα των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να προλαμβάνουν τους

² Η Συνθήκη της Λισαβόνας: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EL>

αρνητικούς μακροοικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς κραδασμούς είχε αναγνωριστεί ως μια μεγάλη πρόκληση για την επιτυχία του ευρώ από την αρχή” (Lane 2012: 49).

Ο De Grauwe επισημαίνει ότι οι ιδέες στις οποίες στηρίζεται η πολιτική απάντηση στην κρίση εκ μέρους της ΟΝΕ, το 2010, ήταν κατά κύριο λόγο βασισμένες στην οικονομική θεωρία του μονεταρισμού. Ο μονεταρισμός υπήρξε το επικρατέστερο παράδειγμα στο οποίο βασίστηκαν οι Ευρωπαίοι παράγοντες για να δικαιολογήσουν την επιμονή τους στη σταθερότητα των τιμών και την έλλειψη παρέμβασης όσον αφορά την παραγωγή και την ανεργία (De Grauwe, 2013: 157).

Περιέργως, αν και εξηγείται εν μέρει από την υπερβολική αισιοδοξία της ΕΚΤ και των κρατών-μελών, αυτό που έκανε το μονεταρισμό δημοφιλή μεταξύ των κρατών μελών ήταν ότι οι πολιτικοί ηγέτες τους πίστεψαν ότι οι οικονομίες τους είχαν περισσότερες πιθανότητες να παραμείνουν σταθερές και εύρωστες οικονομικά στα χέρια της υπεύθυνης Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, κατά το πρότυπο της γερμανικής Bundesbank (De Grauwe, 2013: 157).

Όμως, οι επιπτώσεις από την αναποτελεσματικότητα του ενιαίου νομίσματος δεν ταυτίζονται μόνο με την απουσία επαρκούς σχεδιασμού πολιτικής και τη γενική έλλειψη ετοιμότητας που μειώνει το σφρίγος της Ευρωζώνης. Ο Majone καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η κρίση της Ευρωζώνης επίσης κατέδειξε: “την επιδείνωση στο πρόβλημα νομιμοποίησης, μη λειτουργικούς θεσμούς, τα όρια της συλλογικής ηγεσίας και, αν μη τι άλλο, ένα σύστημα λήψης αποφάσεων που εξακολουθεί να βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αρχή ‘one-decision-fits-all’” (Majone 2014: 211).

Ο Majone υποστηρίζει ότι: “τα προβλήματα που αποκαλύφθηκαν από την κρίση της νομισματικής ένωσης, και την ίδια την κρίση, έχουν βαθιές ρίζες, και συνδέονται στενά με τις μεθόδους ένταξης που ακολουθήθηκαν για περισσότερο από μισό αιώνα. Αυτή η κρίση, όσο σοβαρή και αν είναι, έχει τουλάχιστον το πλεονέκτημα να αποκαλύπτει θεμελιώδεις διαρθρωτικές αδυναμίες σε ολόκληρο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα - ατέλειες που κρύβονταν στο παρελθόν από την επικρατούσα “πολιτική κουλτούρα της συνολικής αισιοδοξίας” (Majone 2011) (Majone, 2012: 1).

Η Ελλάδα ήταν η πρώτη και σοβαρότερη περίπτωση χώρας που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ασύμμετρα οικονομικά σοκ που απείλησαν τη βιωσιμότητα του χρέους της και έθεσαν σε κίνδυνο τη ζώνη του ευρώ. Η Ελλάδα είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα και, συνεπώς, επανέρχεται σε αυτό το άρθρο, γιατί αντικατοπτρίζει τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική μιας ελλιπούς νομισματικής ζώνης, και σε ένα ορισμένο βαθμό, τον αντίκτυπο που είχαν οι προεπιλογές του σχεδιασμού της για τη δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της.

Όπως και άλλοι μελετητές έχουν υποστηρίξει, επίσης, “περισσότερο από κάθε άλλο κράτος μέλος, η Ελλάδα έχει εκθέσει τις ελλείψεις και συστημικές αδυναμίες που ενυπάρχουν στο σχέδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την ευρύτερη κρίση που αντιμετωπίζει σήμερα (Vasilopoulou, Halkiouroulou, et.al.: 2013). Όπως αναφέρει ο Tavlas: “η κρίση αποκάλυψε

σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα σε σχέση με το καθεστώς σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας της Ευρωζώνης” (Tavlas, 2013). Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί από νωρίς μέσα στο 2010, “η Ελλάδα δεν είναι η μόνη χώρα που έχει δεχθεί βοήθεια από την ΕΕ και το ΔΝΤ. Η Ιρλανδία και η Πορτογαλία έλαβαν επίσης κεφάλαια διάσωσης” (Euronews 2011).

Ο Kutlay υποστηρίζει ότι οι ευρωπαϊκοί φορείς χάραξης πολιτικής δεν έλαβαν υπόψη το γεγονός ότι οι εθνικοί θεσμοί δεν θα μπορούσαν να απορροφήσουν τις εντάσεις που προκύπτουν από μια πολύπλοκη αλληλεξάρτηση στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπογραμμίζει, επίσης, τη δομική ανεπάρκεια της αρχιτεκτονικής της Ευρωζώνης τονίζοντας την έλλειψη πολιτικής στήριξης της νομισματικής ένωσης. Τέλος, αν και η νομισματική πολιτική μεταβιβάστηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο μέσω της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η δημοσιονομική πολιτική παρέμεινε στο εθνικό επίπεδο (Kutlay, 2011: 101). Από την άποψη αυτή, ο Kutlay εντοπίζει την αδυναμία της Ευρωζώνης στους κινδύνους της περίπλοκης αλληλεξάρτησης, και ιδιαίτερα στην απουσία μηχανισμών στήριξης που θα μπορούσαν να εγγυηθούν ότι οι ευρωπαϊκές οικονομίες ήταν ασφαλείς μαζί.

Μέτρα για την αντιμετώπιση της Ευρωπαϊκής κρίσης δημοσίου χρέους

Τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης είχαν σημαντικές συνέπειες για το ρόλο των βασικών ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, όπως καταδεικνύει η παρακάτω λίστα. Τα μέτρα δίνουν έμφαση στο ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ιδίως στο επίπεδο της εποπτείας και στην παρακολούθηση της εφαρμογής των προγραμμάτων στα κράτη-μέλη. Πολύ λιγότερος χώρος για ελιγμούς απομένει πλέον στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και ακόμη λιγότερη δικαιοδοσία στις εθνικές κυβερνήσεις να καθορίσουν τις δικές τους οικονομικές ατζέντες. Τα μέτρα αυτά, όπως περιγράφεται από τους Dullien και Torreblanca (2012) στην ακόλουθη σύνοψη πολιτικής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Εξωτερικών Σχέσεων περιλαμβάνουν τα εξής:

1. Το “Ευρωπαϊκό Εξάμηνο”, (European Semester, 2010): Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει αναλάβει το καθήκον να παρακολουθεί και ακόμα να ασκεί βέτο στους εθνικούς προϋπολογισμούς πριν εγκριθούν από τα εθνικά κοινοβούλια.
2. Το “Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας” (‘Euro Plus Pact’, 2011): απέδωσε νέες δεσμεύσεις για την κοινοτική επίβλεψη των βασικών εθνικών πολιτικών, συμπεριλαμβανομένης της φορολογίας, των αγορών εργασίας και των συντάξεων.
3. Η “Δέσμη έξι νομοθετικών πράξεων”, (‘Six Pack’, 2011): ενισχύει το προληπτικό και διορθωτικό σκέλος της Επιτροπής και την εξουσία στο Eurogroup να παρακολουθεί τα δημοσιονομικά ελλείμματα και τις μακροοικονομικές ανισορροπίες των κρατών-μελών.

4. Η “Δέσμη των δύο νομοθετικών πράξεων”, (‘Two-Pack’, 2012): ενισχύει περαιτέρω την ικανότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να ελέγχει τους εθνικούς προϋπολογισμούς.

5. Η “Συνθήκη για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση”, (‘Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union’, 2012): επίσης γνωστή ως το Δημοσιονομικό Σύμφωνο, ήταν μια συνθήκη διακυβερνητικής φύσης, η οποία υποχρέωσε τα κράτη μέλη να αλλάξουν τα εθνικά τους συντάγματα, προκειμένου να εισαγάγουν περιοριστικές διατάξεις για το χρέος και να δέχονται την ίδια στιγμή, την παρακολούθηση και την επιβολή κυρώσεων από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Άλλοι μηχανισμοί στήριξης περιλαμβάνουν το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και τον πιο πρόσφατο Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (EMΣ), αυστηρά προγράμματα μακροοικονομικής αιρεσιμότητας, που εφαρμόζονται από κοινού από την Τρόικα (ΕΚ, ΕΚΤ, ΔΝΤ). Τα προγράμματα αυτά αφορούσαν δεσμεύσεις που αγγίζουν ευαίσθητες εθνικές διατάξεις, όπως, η φορολογία, οι συντάξεις, η αγορά εργασίας και η πρόνοια (Dullien και Torreblanca, 2012).

Παρά το γεγονός ότι τα εισαχθέντα μέτρα αποσκοπούσαν στη μείωση του ελληνικού δημόσιου χρέους, το κόστος της προσαρμογής ήταν ιδιαίτερα υψηλό για τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα όσο και για τις εθνικές κυβερνήσεις. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέκτησε πρόσθετη ισχύ αναφορικά με την παρακολούθηση των εθνικών προϋπολογισμών με τις εθνικές κυβερνήσεις να εξαιρούνται από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ταυτόχρονα, ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναδύθηκε ακόμη πιο περιορισμένος.

Όσον αφορά στα Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, σημειώνεται ότι “η κρίση του ευρώ έχει καταστήσει τη θέση του Κοινοβουλίου μονάχα πιο επισφαλή, παρά τη βαθύτερη ενσωμάτωση που έχει επιφέρει. Οι εξουσίες του κέντρου έχουν αναπτυχθεί μέσω της δημιουργίας ενός ταμείου διάσωσης και τραπεζικής ένωσης στην οποία οι μεγάλες τράπεζες που βρίσκονται υπό την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, και της ΕΚΤ αναλαμβάνουν το ρόλο του δανειστή έσχατης προσφυγής για τις κυβερνήσεις” (Economist 2014: 5).

Οι διατάξεις του “οικονομικού εξαμήνου”, μια προσπάθεια για την ενίσχυση και το συντονισμό της οικονομικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και το δημοσιονομικό σύμφωνο με τους σχετικούς κανονισμούς τους, έχουν επίσης δώσει στις Βρυξέλλες ένα πιο παρεμβατικό ρόλο. Οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν πλέον να επικριθούν και να τους επιβληθεί πρόστιμο από την Επιτροπή για δημοσιονομικούς στόχους που δεν έχουν επιτευχθεί. Οι κυβερνήσεις επίσης, οφείλουν να υποβάλουν σχέδια προϋπολογισμών στις Βρυξέλλες, ακόμη και πριν από την παρουσίασή τους ενώπιον των δικών τους νομοθετικών οργάνων. Υπάρχει, επίσης, έντονη συζήτηση στο Βερολίνο και τις Βρυξέλλες σχετικά με δεσμευτικές συμβάσεις που θα αναγκάζουν τις κυβερνήσεις να κάνουν μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό” (The Economist 2014: 5).

Η εξάρτηση από κανόνες και η έλλειψη πολιτικού σχεδιασμού σε σχέση με τον κοινωνικό αντίκτυπο στις χώρες που ως επί το πλείστον έχουν πληγεί από την κρίση, έχει θέσει σε σοβαρό κίνδυνο τη δημοκρατική νομιμοποίηση της ΕΕ. Αυτή η νομιμοποίηση τέθηκε σε περαιτέρω αμφισβήτηση, όταν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δεν έλαβε υπόψη την κοινοτική μέθοδο, όπου τόσο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο όσο και η Επιτροπή μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στη λήψη αποφάσεων υπέρ μιας πιο διακυβερνητικής προσέγγισης (Schmidt 2014).

Το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Από τη μία πλευρά, οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν συζητήσεις σχετικά με τη δημοκρατική νομιμότητα της ΕΕ, και κυρίως, η έλλειψη νομιμότητας σε επίπεδο διαδικασιών επέστησε την προσοχή στην αποδυνάμωση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δηλαδή τα θεσμικά όργανα που βρίσκονται πλησιέστερα προς τις ανάγκες και τις ανησυχίες των Ευρωπαίων πολιτών.

Ο 'χώρος πολιτικής' για μια ριζοσπαστική ιδεολογική εναλλακτική φαίνεται μάλλον περιορισμένος αυτή τη στιγμή, αλλά είναι κάτι πολύ αισθητό ανάμεσα στους Ευρωπαίους πολίτες που εμφανίζονται όλο και πιο δυσαρεστημένοι. Η έλλειψη πολιτικού ιδεασμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε μεγάλο βαθμό αποδίδεται σε δύο λόγους. Πρώτον, είναι λόγω της παγκοσμιοποίησης και δεύτερον, λόγω της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης. Όπως υποστηρίζει ο Scharf, η ΕΕ αντιμετωπίζει κρίση νομιμότητας, τόσο στο επίπεδο νομιμότητας της διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικής, όσο και στο επίπεδο των αποτελεσμάτων των πολιτικών αυτών (2011).

Όπως το έθεσε ο Κρούγκμαν κατά τη στιγμή της κρίσης: "το ευρώ έχει γίνει μια οικονομική παγίδα, και η Ευρώπη μια φωλιά αντιπαρατιθέμενων εθνών. Ακόμη και τα δημοκρατικά επιτεύγματα της ηπείρου φαίνεται να απειλούνται, καθώς οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες δημιουργούν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τον πολιτικό εξτρεμισμό" (2012: 5).

Ωστόσο, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν ως απάντηση στην κρίση, όπως υποστηρίζει ο Scharf, δεν αποτελούν επαρκείς λύσεις εντός της μη βέλτιστης οικονομικής ζώνης (non-optimal currency area). Αυτό το επιχείρημα φαίνεται να βαραίνει εναντίον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ίσως καταδεικνύει ότι η Ευρωπαϊκή χρηματοπιστωτική κρίση δεν ήταν το αποτέλεσμα μη συνετής οικονομικής διαχείρισης από ορισμένα κράτη, αλλά σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις προεπιλογές σχεδιασμού που αποδίδονται στην οικονομική διακυβέρνηση της ίδιας (2011) της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

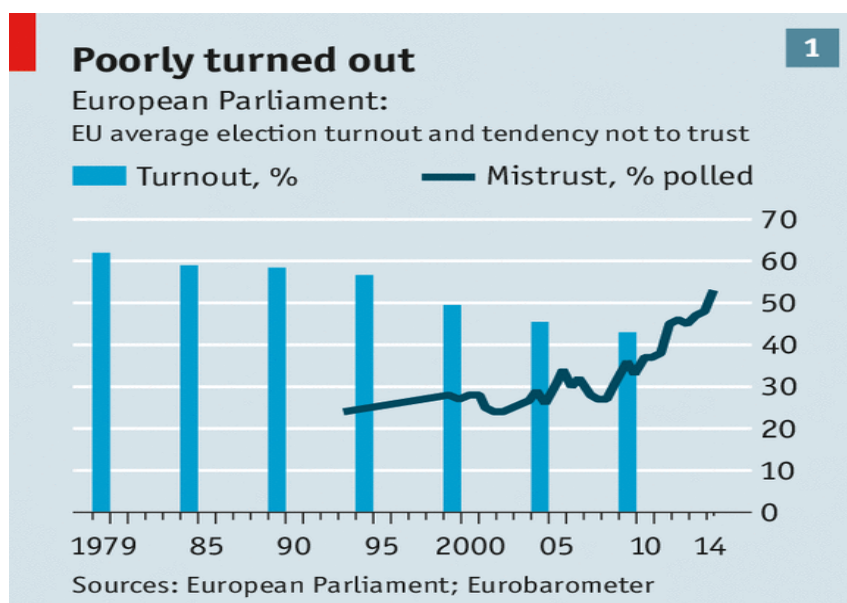
Η ΕΕ έχει αρχίσει πρόσφατα να επανερμηνεύει τους ισχύοντες κανόνες. Ωστόσο, ακόμα και αυτή η επανερμηνεία στερείται νομιμότητας, διότι δεν είναι σαφές ποιος έχει πραγματικά

την εξουσία να επιφέρει σημαντικές αλλαγές (Schmidt 2014). Το πρόβλημα με τους κανόνες είναι ότι δεν είναι εύκολο να αλλάξουν μετά την καθιέρωσή τους. Αυτό είναι απλώς και μόνο λόγω του ότι η συμφωνία σχετικά με το τι πρέπει να γίνεται πρέπει να βασίζεται σε ομοφωνία, η οποία είναι δύσκολο να επιτευχθεί, αλλά και γιατί η αλλαγή των κανόνων απαιτεί "κοινό χάρτη πλεύσης" (Schmidt 2014).

Επίσης, μια βαθύτερη οικονομική ολοκλήρωση έχει σημαντικές συνέπειες για την ορθή λειτουργία των εθνικών δημοκρατιών. Περαιτέρω ενίσχυση των μακροοικονομικών πολιτικών της ΕΕ σε εθνικό επίπεδο μπορεί να επηρεάσει την ευθύνη της κυβέρνησης και του κοινοβουλίου για τη διαφύλαξη αυτών των λειτουργιών πολιτικής και τη διασφάλιση ότι δεν θα μειώσει τις δυνατότητες ανταπόκρισης στις ανησυχίες των εθνικών τους εκλογικών περιφερειών (Schmidt, 2014).

Η αλλαγή στη φύση και την έκταση αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκφράστηκε επίσης στο επίπεδο των πολιτικών ιδεολογιών που σήμερα διέπονται από ανταγωνισμό στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Όπως υπογραμμίζει ο Crum, τα κύρια πολιτικά κόμματα της Ευρώπης βρίσκονται σε μια μεγάλη ιδεολογική διαμάχη μεταξύ λιτότητας και ανάπτυξης. Η απάντηση του εκλογικού σώματος σε αυτό το δίλημμα είναι απλή, όμως, και αφήνει ελάχιστα περιθώρια για παρερμηνεία της γενικής βούλησης για την ανατροπή κυβερνήσεων που εξαπλώνουν την ανισότητα και σπέρνουν τον όλεθρο μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (Crum, 2013).

Καθώς το χάσμα ανάμεσα στις πολιτικές της λιτότητας και την οικονομία της ανάπτυξης βαθαίνει, οι εθνικές εκλογικές περιφέρειες χάνουν την εμπιστοσύνη τους στους εθνικούς και ευρωπαϊκούς ηγέτες ως προς τη δυνατότητά τους να επιφέρουν αποτελεσματικές πολιτικές που να ικανοποιούν τις καθημερινές τους ανάγκες.

Πηγή: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ευρωβαρόμετρο, (The Economist, 2014: 3).

Όπως δείχνει το Ευρωβαρόμετρο, η εμπιστοσύνη στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει μειωθεί αισθητά τα τελευταία χρόνια. Το γεγονός αυτό δε προκαλεί έκπληξη ωστόσο, καθώς οι Ευρωπαίοι πολίτες είναι όλο και πιο δυσαρεστημένοι καθώς όπως λένε, οι θεσμοί καθίστανται όλο και λιγότερο σχετικοί με τις καθημερινές ανησυχίες και ανάγκες τους, καθώς και η συμμετοχή τους στον ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο είναι περιορισμένη και χωρίς αποτέλεσμα.

Όπως έχει επισημανθεί, “με την πάροδο του χρόνου, τα πολιτικά συστήματα που αγνόησαν κατάφωρα τις δικές τους θεμελιώδεις συνταγματικές και νομικές διατάξεις έχασαν τη νομιμότητά τους καθώς και τη λαϊκή και διεθνή αξιοπιστία με επακόλουθες επιπτώσεις στο νομικό πολιτισμό τους, την αμοιβαία εμπιστοσύνη και τη γενική εμπιστοσύνη του κοινού στους θεσμούς και την εξουσία γενικά” (Eutopia law 2012: 5).

Όπως υποστηρίζει η Michailidou: “η τρέχουσα μεταρρυθμιστική πορεία που ακολουθείται στην περίπτωση της Ελλάδας οδηγεί στην ομαλοποίηση μιας μη δημοκρατικής διακυβέρνησης, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η οποία με τη σειρά της έχει σωρευτικό αποτέλεσμα για το μετασχηματισμό (ή μετάλλαξη) της δημοκρατίας κατά πολύ ουσιαστικό τρόπο (Michailidou, 2014: 247).

Αυτή η αλλαγή στις δημοκρατικές διαδικασίες στην Ελλάδα εκδηλώθηκε με την άνοδο στην εξουσία της μη εκλεγμένης κυβέρνησης Παπαδήμου. Και πάλι, η τάση αυτή εκδηλώθηκε επίσης σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ιταλία, αυτό το ρόλο έπαιξε ο Mario Monti, ο οποίος αντικατέστησε τον Berlusconi και ανέλαβε τη διακυβέρνηση για ένα έτος. Οι McDonnell και Valbruzzi εξηγούν ότι εξ’ ορισμού, “ένας πρωθυπουργός ή υπουργός είναι τεχνοκράτης, αν κατά τον χρόνο του διορισμού του/της στην κυβέρνηση, αυτός/αυτή: (1) δεν έχει εκλεγεί ως εκπρόσωπος κόμματος στο κοινοβούλιο, και (2) δεν είναι επίσημο μέλος οποιουδήποτε κόμματος (2014: 7).

Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι κυβερνήσεις τεχνοκρατών διέφεραν σημαντικά ως προς τη φύση και τη μορφή τους σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ενώ η προσωρινή κυβέρνηση του Παπαδήμου διαδέχθηκε την προηγούμενη κυβέρνηση Παπανδρέου στην εξουσία, στην πραγματικότητα, διατήρησε ένα μεγάλο αριθμό εκπροσώπων τόσο από το ΠΑΣΟΚ όσο και από τη Νέα Δημοκρατία. Ενώ στην Ιταλία η κυβέρνηση Monti, η οποία ήρθε να αντικαταστήσει τον Berlusconi, δεν αφορούσε εκπροσώπους κομμάτων, και είχε ως στόχο να επιφέρει μεταρρυθμίσεις και να παραμείνει στην εξουσία για πάνω από ένα χρόνο (McDonnell, Valbruzzi, 2014: 9). Και στις δύο περιπτώσεις όμως, εκδηλώνεται μια στροφή στις επί μακρόν καθιερωμένες δημοκρατικές διαδικασίες. Είναι ένα ερώτημα κατά πόσον ο ελληνικός λαός, για παράδειγμα, θα μπορούσε να εγκρίνει μια τεχνοκρατική κυβέρνηση, εάν αυτό ήταν το ζητούμενο.

Οι Κοινωνικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Κρίσης

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της ελληνικής κρίσης καθιστούν τη δημοκρατική νομιμότητα της Ένωσης ακόμα πιο επισφαλής. Τα μέτρα που ελήφθησαν ως απάντηση στην κρίση περιόρισαν σημαντικά την παρουσία του κράτους πρόνοιας για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Καθότι άμεση συνέπεια των μέτρων ήταν η άνιση αύξηση της φορολογίας, η κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας, οι μαζικές απολύσεις και οι μειώσεις μισθών, συντάξεων και επιδομάτων πρόνοιας. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως συνέπεια τη σημαντική μείωση της ποιότητας ζωής μεγάλης μερίδας του πληθυσμού.

Οι συνέπειες αυτές έθεσαν υπό αμφισβήτηση την νομιμότητα της Ένωσης και απομάκρυναν ακόμα περισσότερο το μέσο πολίτη από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ευρώπη. Από κοινωνιολογική άποψη, "η απουσία πολιτικού ελέγχου καθιστά τις νέες απελευθερωμένες εξουσίες μια πηγή βαθιάς και κατ' αρχήν αδάμαστης αβεβαιότητας, ενώ η έλλειψη εξουσίας καθιστά τους σωζόμενους πολιτικούς θεσμούς, τις πρωτοβουλίες και τα εγχειρήματά τους όλο και λιγότερο σχετικά με τα προβλήματα της ζωής των πολιτών των εθνικών κρατών και για το λόγο αυτό λαμβάνουν όλο και λιγότερο την προσοχή τους" (Bauman, 2007: 2). Η πρόταση αυτή εξηγεί την αποχή των ευρωπαϊκών πολιτών από τις ευρωπαϊκές εκλογές και την αποστροφή τους για τις εθνικές τους κυβερνήσεις.

Με στόχο την ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου της, η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε επιδιώξει την ανάπτυξη πολιτικών μείωσης της φτώχειας και του αποκλεισμού, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στην "Κοινωνική διάσταση της στρατηγικής της Ευρώπης του 2020", η οποία περιέχει συγκεκριμένους στόχους και στρατηγικές για την κοινωνική προστασία και το κράτος πρόνοιας στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης:

Η ταχεία επιστροφή στην ανάπτυξη και οι καλά σχεδιασμένες πολιτικές απασχόλησης και εκπαίδευσης είναι ζωτικής σημασίας για τη μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ταυτόχρονα, οι προσπάθειες για την αποκατάσταση των υγιών δημόσιων οικονομικών και η μεταρρύθμιση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας θα πρέπει να αποσκοπούν στη διασφάλιση της βιωσιμότητας και της επάρκειάς τους. Αυτό θα βοηθήσει, επίσης, να διατηρηθεί ο σημαντικός ρόλος τους ως αυτόματοι σταθεροποιητές. Με τον τρόπο αυτό, τα κράτη μέλη θα πρέπει να αποσκοπούν στο συνδυασμό της αποτελεσματικότητας, της αποδοτικότητας και της δικαιοσύνης. Οι πιο ευάλωτοι θα πρέπει να προστατεύονται από το να φέρουν το κύριο βάρος των μέτρων εξυγίανσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή: 2011).

Η λιτότητα, το μάντρα των οικονομολόγων στην Ευρώπη, προκάλεσε άνευ προηγουμένου οικονομική καταστροφή με την εξάλειψη των διατάξεων κοινωνικής πρόνοιας και την εξάλειψη των δαπανών για την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Οι κοινωνικές επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας, οι προϋποθέσεις που τίθενται από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

για την οικονομική διάσωση της Ελλάδας, το 2010 και το 2011, υπήρξαν άνευ προηγουμένου.

Όπως έχει προταθεί, “μια οικονομική κρίση μπορεί να έχει σοβαρές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις. Μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων είναι η αύξηση της ανεργίας (ιδιαίτερα της ανεργίας των νέων), οι χαμηλότερες τιμές των κατοικιών και δημοσιονομικές περικοπές που επηρεάζουν το σύνολο του πληθυσμού. Οι πιθανές πολιτικές συνέπειες είναι η άνοδος των λαϊκιστικών και νέων κομμάτων, χαμηλότερη κυβερνητική σταθερότητα και (στη χειρότερη περίπτωση) τη διάλυση των υπαρχόντων κομματικών συστημάτων (cf. Scotto, 2012; Jakobs 2013: 8).

Από κάθε άποψη, οι συνθήκες διαβίωσης χιλιάδων ανθρώπων επηρεάστηκαν σημαντικά ως αποτέλεσμα της μεγάλης αύξησης της ανεργίας που υποκινήθηκε από μαζικές απολύσεις, τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας λόγω των περικοπών στα επιδόματα και στις συντάξεις, τις μειώσεις μισθών τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, καθώς επίσης και σημαντικές περικοπές σε σημαντικές δημόσιες υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη και η εκπαίδευση (Matsaganis, 2013).

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα δεν ήταν το μόνο ευρωπαϊκό κράτος μέλος που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ένα μεγάλο δημόσιο έλλειμμα. Η ελληνική περίπτωση ξεχωρίζει, ωστόσο, επειδή το ελληνικό πολιτικό σύστημα είχε χρόνιες εγγενείς αδυναμίες που απαιτούσαν μια πολύ πιο εκτεταμένη παρέμβαση από την πλευρά των Ευρωπαίων εταίρων. Το έργο αυτό αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο λαμβάνοντας υπόψη τον ελλιπή χαρακτήρα της Ευρωζώνης.

Όπως γίνεται επίσης φανερό, αν και η Ελλάδα ήταν η κύρια αιτία που πυροδότησε τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην Ευρωζώνη, τα προγράμματα που ακολούθησαν είχαν εκτεταμένη εφαρμογή σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση καθιστώντας το πρόβλημα νομιμότητας από εθνικό σε Ευρωπαϊκό.

Είναι ίσως πολλά τα ερωτήματα σχετικά με το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης λαμβάνοντας υπόψη τις βαθιές πολιτικές και οικονομικές μεταβολές που ακολούθησαν την αντιμετώπιση της Ευρωπαϊκής κρίσης χρέους, και όμως δεν είναι δύσκολο να δει κανείς την κατεύθυνση στην οποία κινείται επί του παρόντος.

Με μειωμένη αυτονομία, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις για την εθνική τους αυτονομία και δημοκρατική νομιμοποίηση. Με περιορισμένη ικανότητα να λαμβάνουν μέρος στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε επίπεδο ΕΕ, οι εθνικές κυβερνήσεις θα συνεχίσουν να χάνουν τη νομιμοποίησή τους, αν ο εκφερόμενος δημόσιος λόγος από τους κορυφαίους πολιτικούς παράγοντες δε δύναται να προσφέρει την απαραίτητη αιτιολόγηση των προτεινόμενων μέτρων ενώπιον των πολιτών. Αλλά μήπως αυτό το σενάριο δεν ακούγεται αρκετά βιώσιμο για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης και για το μέλλον της δημοκρατίας; Μπορεί το ένα πραγματικά να υπάρχει χωρίς το άλλο και για πόσο;

Όπως εξηγεί ο Majone: “η προσπάθεια για την επίλυση της κρίσης του ευρώ από τη μεγαλύτερη συγκέντρωση οικονομικής, δημοσιονομικής, ακόμα και κοινωνικής πολιτικής επιδεινώνει ένα ήδη σοβαρό πρόβλημα νομιμότητας - μέχρι το σημείο να προκαλεί το μετασχηματισμό του δημοκρατικού ελλείμματος της ΕΕ σε μια δημοκρατική αποτυχία” (Majone 2014: 212).

Την ίδια στιγμή ωστόσο υποστηρίζει ότι: “δεν υπάρχει κανένας πολιτικός ή οικονομικός λόγος η αποτυχία της νομισματικής ένωσης, στην παρούσα μορφή της, να οδηγήσει απαραίτητα στην αποτυχία και της ίδιας της Ευρώπης”. Αντίθετα, η κρίση θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για τον εντοπισμό των δομικών αδυναμιών αυτού που αποκαλείται «κοινοτική μέθοδος», με την ευρεία της έννοια, και να δούμε πώς η διαδικασία ένταξης θα μπορούσε να συνεχίσει - αν είναι απαραίτητο με διαφορετικό τρόπο. (Majone 2012: 3).

Αλλά, για να γίνει αυτό πράξη, όπως υποδηλώνει ο De Grauwe, η ΕΚΤ πρέπει να ενισχύσει τον ρόλο της και να αποκαταστήσει τη σταθερότητα στην Ευρωζώνη. Επίσης, η

Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα πρέπει να εισαγάγει νέες μακροοικονομικές πολιτικές και να αναζητήσει λύσεις που θα είναι δίκαιες και ίσες για όλους τους ευρωπαϊούς εταίρους, όταν προσπαθεί να διορθώσει τα δημοσιονομικά ελλείμματα των κρατών μελών της (De Grauwe, 2013).

Βιβλιογραφία

- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press
- Braun, C. (2013). Preparedness, Crisis Management and Policy Change: The Euro Area at the Critical Juncture of 2008–2013, *British Journal of Politics and International Relations* DOI: 10.1111/1467-856X.12026
- Blyth, M. (2013). *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, New York: Oxford University Press
- Crum, B. (2013). Saving the Euro at the Cost of Democracy?, *Journal of Common Market Studies*, 51(4): 614-30
- Diamandouros, N. (1993). 'Politics and Culture in Greece, 1974-1991: An Interpretation' in R. Clogg (ed) *Greece 1981-1989. The Populist Decade*, New York: St Martin's Press, pp. 1-25.
- Diamandouros, N. (2012). 'Politics, culture, and the state: Background to the Greek Crisis', in Anastasakis, O. Singh, D. (Ed.), *Reforming Greece: Sisyphean task or Herculean challenge?*, South East European Studies at Oxford, , UK: European Studies Center
- Diamandouros, N. (2013). 'Postscript: cultural dualism revisited', in Triandafyllidou, A. Gropas, R., Kouki, H. *Identities and Modernities in Europe: Greek Crisis and European Modernity*, Palgrave McMillan
- De Grauwe, P. (2013). The Political Economy of the Euro, *Annual Review of Political Science* vol. 16: 153-70.
- De Grawue, P. (2009). Greece: The start of a systemic crisis of the Eurozone?, *VOX.EU*, 11 May 2010, Accessed December 10 2014. Available at < <http://www.voxeu.org/article/greece-start-systemic-crisis-eurozone> >
- Dullien, S., Jos. Ignacio, Torreblanca, J. I. (2012). What is a Political Union?, Policy brief, European Council of Foreign Relations
- Eichengreen, B. (2012). European Monetary Integration with the Benefit of Hindsight, *Journal of Common Market Studies* vol. 50, no. S1: 123-136
- Eichengreen, B. (1991). Is Europe an Optimum Currency Area?, National Bureau of Economic Research NBER Working Paper 3579 <http://www.nber.org/papers/w3579.pdf>
- European Commission. (2011). The social dimension of the Europe 2020 Strategy, A report of the Social protection committee.
- EUR-LEX, Treaty of Maastricht on European Union, Accessed December 12, 2014, Available at <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1417887814607&uri=URISERV:xy0026>>

Eutopia, The suspension of the rule of law in the euro zone and why Chancellor Merkel should not place her trust in rules, Part 1, accessed 10 December 12, 2014, <<http://eutopialaw.com/2012/07/02/the-suspension-of-the-rule-of-law-in-the-euro-zone-and-why-chancellor-merkel-should-not-place-her-trust-in-rules-part-1/> >

Euronews, 2011, The Greek crisis: assessing the EU's response, 20/10/11, Accessed December 10, 2014, Available at < <http://www.euronews.com/2011/10/20/the-greek-crisis-assessing-the-eu-s-response/> >

Jakobs. K. (2013). The impact of the economic crisis on democracy, Outlining the research agenda and first findings, Institute for Management Research, Creating Knowledge for Society, Radboud University Nijmegen3-02

Majone, G. (2012). Rethinking European integration after the debt crisis, Working paper no. 3/2012, London's Global University.

Mustafa Kutlay F. (2011). Stopping 'Blame Game', Revealing the Euro Zone's Design Faults: 'Complex Within the Nation-State Framework' *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt 7, Sayı: 27, ss. 87-111.

Krugman, P., Revenge of the Optimum Currency Area, *The New York Times*, June 24, 2012 Accessed December 9 2014, Available at <http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/06/24/revenge-of-the-optimum-currency-area/?_r=0 >

Lisbon Treaty: <http://www.lisbon-treaty.org/wcm/the-lisbon-treaty/treaty-on-the-functioning-of-the-european-union-and-comments/part-3-union-policies-and-internal-actions/title-viii-economic-and-monetary-policy/chapter-1-economic-policy/393-article-125.html>

Lyrantzis, C. (2011). Greek Politics in the Era of Economic Crisis: Reassessing Causes and Effects, *GreeSE Paper No 45* GreeSE Paper No 45, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, LSE: UK

McNamara, K. (2014). "History Lessons: What can past Currency Unions tell us about the Future of the Euro?" in *The Future of the Euro* co-edited by Matthias Matthijs and Mark Blyth. New York: Oxford University Press

Matsaganis, M. (2013). *The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Germany

McDonnell, D., Valbruzzi, M. (2014). Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments, *European Journal of Political Research*, Volume 53, Issue 4, pages 654–671, DOI: 10.1111/1475-6765.12054

Michailidou, A. (2014). "Crisis and change in Greece, What price democracy?" in *The European Union in crises or the European Union as crises?* John Erik Fossum and Agustín

José Menéndez (eds), ARENA Report No 2/14, center for the European Studies: University of Oslo.

Scharpf, F. W. (2011). Monetary union, fiscal crisis and the preemption of democracy. LSE 'Europe in Question' discussion paper series, 36/2011. The London School of Economics and Political Science, London.

Schmidt, V. A. (2014). "Forgotten Democratic Legitimacy: 'Governing by the Rules' and 'Ruling by the Numbers' in The Future of the Euro co-edited by Matthias Matthijs and Mark Blyth. New York: Oxford University Press

Tavlas, G. For Greece, A Lesson in Addressing Structural Problems, Not Symptoms, Becker Friedman institute for research in economics, University of Chicago, Accessed December 10 2013, Available at <<https://bfi.uchicago.edu/feature-story/greece-lesson-addressing-structural-problems-not-symptoms> >

The Economist, 2014, Elected, yet strangely unaccountable, May 17th 2014, Accessed December 8 2014, Available at <http://www.economist.com/news/briefing/21602200-european-elections-will-neither-lend-new-credibility-european-parliament-nor-give>

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Δεμερτζής, Ν. (1995). «Η επιλεκτική παράδοση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας» στο Δεμερτζής Ν., (επιμ.) Η ελληνική Πολιτική Κουλτούρα, Αθήνα, Gutenberg, σ. 41-74.